

Ludvig Holberg og den nordeuropæiske oplysning

- | EILIV VINJE & JØRGEN MAGNUS SEJERSTED (RED.): *Ludvig Holbergs naturrett*, Gyldendal, Oslo 2012, 243 s., 448 NKR.
- | JØRGEN MAGNUS SEJERSTED & SEBASTIAN OLDEN-JØRGENSEN (RED.): *Historikeren Ludvig Holberg*, Scandinavian Academic Press, Oslo 2014, 442 s., 399 NKR.
- | LUDVIG HOLBERG: *Dannemarks og Norges Geistlige og Verdslige Staat*, Forlaget Vandkunsten, København 2014, 785 s., 299,95 kr.
- | SEBASTIAN OLDEN-JØRGENSEN: *Holberg som pragmatisk historiker: En historiografisk-kritisk undersøgelse*, Museum Tusulanums Forlag, København 2015, 156 s., 148 kr.
- | JENS BJERRING-HANSEN: *Ludvig Holberg på bogmarkedet: Studier i Peder Paars og den litterære kultur i 1700- og 1800-tallet*, Museum Tusulanums Forlag, København 2015, 333 s., 298 kr.
- | KNUD HAAKONSSSEN & SEBASTIAN OLDEN-JØRGENSEN, (RED.): *Ludvig Holberg (1684-1754): Learning and Literature in the Nordic Enlightenment*, Routledge, London 2017, 255 s., 88 GBP.

Oplysningstiden var først og fremmest en reaktion på den religiøse intolerance og konfessionelle opsplitning af Europa, der havde resulteret i 1500- og 1600-tallets ødelæggende religionskrige og kulmineret med ophævelsen af Nantesediktet og landsforvisningen af op imod en halv million franske huguenotter i 1685. For at skabe et mere fredeligt og tolerant Europa udfordrede tidens lærde og filosoffer de grundantagelser, der retfærdiggjorde intolerancen og forhindrede dialogen imellem forskellige trosretninger. Blandt skandinaviske og nordtyske oplysningstænkere var der desuden udbredt enighed om, at det bedste modsvar ikke var en ny dogmatik, baseret på rationalistisk eller materialistisk filosofi, men derimod en mere pragmatisk tilgang til verden og videnskaben. Man kunne også finde radikale tænkere i Nordeuropa, men de var et lille mindretal.¹ For det store flertal af oplysnings-

¹ Tore Frängsmyr har på denne baggrund argumenteret for, at der ingen oplysningstid var i Sverige: *Sökandet efter Upplysningen. En essä om 1700-tallets svenska kulturdebatt*, Höganäs 1993. For en kritisk diskussion, se Kasper Risbjerg Eskildsen: „Den nordeuropæiske oplysning”, *Fortid og Nutid*, 2005, s. 25-38.

tænkere var opgaven ikke at erstatte én form for metafysik med en anden eller helt at omstyrte den bestående orden. Opgaven var snarere at introducere en ny form for tænkning, der forhindrede konflikter, understøttede det fredelige samliv imellem mennesker samt fremmede økonomisk, social og åndelig udvikling. Det stod desuden klart, at en væsentlig del af opgøret måtte tages på universiteterne. I løbet af 1500- og 1600-tallet havde de protestantiske universiteter spillet en central rolle i den konfessionelle ensretning og disciplinering af samfundet, politikken og åndslivet.² For at skabe mere tolerante og åbne samfund var det derfor nødvendigt at skabe mere tolerante og åbne universiteter. Dette betød også, at der var behov for et opgør med teologiens indflydelse ved universiteterne, herunder teologiens indblanding i andre videnskaber, samt indførelsen af nye fag og undervisningsmetoder, der understøttede oplysningens målsætninger.

I begyndelsen af 1700-tallet fandt oplysningstænkere i Skandinavien og Nordtyskland i særdeleshed inspiration i naturretsfilosofien og i studiet af historien. Både naturretsfilosofien og historiestudiet var redskaber i opgøret med den konfessionelle stat og videnskab. Naturretten tilbød en begrundelse for staten, der ikke tog udgangspunkt i teologien og dennes metafysiske grundantagelser. Historien viste, at indretningen af samfundet var et produkt af historiske forandringsprocesser og valg snarere end af en evig og uforanderlig guddommelig orden. Siden Notker Hammersteins *Jus und Historie* fra 1972 har en del forskning også påpeget den tætte forbindelse imellem den historiske og den juridiske tænkning i perioden, og hvordan denne forbindelse var med til at skabe en særlig nordeuropæisk variant af oplysningstænkningen.³ Bevidstheden om, at nutiden var forskellig fra fortiden, understregede, at det var muligt at indrette samfundet på forskellige måder, og at disse forskellige indretninger af samfundet hver især kunne opfattes som rationelle og meningsfulde. Hvordan man ønskede at indrette samfundet, blev et spørgsmål, der krævede kritisk stillingtagen. Studiet af historien muliggjorde derfor en ny form for politisk filosofi, der tog udgangspunkt i menneskehedens erfaring-

² Om konfessionalisering, se Heinz Schilling: „Die Konfessionalisierung im Reich: Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620“, *Historische Zeitschrift*, 246:1 (1988), 1-45. For kritisk forskningsoversigt, der også diskuterer universiteternes rolle, se desuden Ute Lotz-Heumann og Matthias Pohlig: „Confessionalization and Literature in the Empire, 1555-1700“, *Central European History*, 40 (2007), s. 35-61.

³ Notker Hammerstein: *Jus und Historie: Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Denkens an deutschen Universitäten im späten 17. und im 18 Jahrhundert*, Göttingen 1972. Af senere værker kan eksempelvis nævnes T. J. Hochstrasser: *Natural Law Theories in the Early Enlightenment*, Cambridge 2000.

er og oplevelsen af forandring.⁴ I Nordtyskland blev jura og historie desuden forbundet igennem Det Tysk-romerske Riges særegne retstradition, der, ifølge flere oplysningstænkere, gik tilbage til den tidlige middelalder og havde rødder i en endnu ældre og før-kristen tysk frihedstænkning. Retten skulle forstås i denne historiske og positive sammenhæng, og en væsentlig opgave for historieforskningen var at levere materialet til en sådan retsfortolkning. Den vigtigste historiske skole i begyndelsen af 1700-tallet, kendt som *Reichshistorie*, var derfor tæt knyttet til det juridiske fakultet.⁵

Nordeuropæiske oplysningstænkere underkastede også kirken, universiteterne og videnskaben en kritisk-historisk undersøgelse.⁶ Denne undersøgelse skulle vise, hvordan den moderne, ulykkelige tilstand var opstået, samt hvordan den var produkt af magtkampe, magtmisbrug og konflikter snarere end af religiøse principper eller åbenbarede sandheder. Herudover var formålet igen at understrege, at andre valg og verdensopfattelser var mulige. Fremfor at binde sig til én autoritet skulle man undersøge forskellige muligheder og, på en sådan oplyst baggrund, forme sin egen opfattelse af virkeligheden. Et centralt slagord for den tidlige oplysningstid var derfor eklekticisme.⁷ En eklektisk stillingstagen betød ikke blot, at man overtog tilfældige positioner fra fortiden, men at man benyttede fortiden til at overvinde fordomme og dogmer og til en selvstændig stillingstagen. Værdien af videnskabelige og filosofiske anskuelser skulle derfor heller ikke måles på, om de stemte overens med bestemte principper eller dogmer, men på deres betydning i verden og for oplysningstidens målsætninger. Fra 1710'erne og frem blev dette eklektiske projekt udfordret af Christian Wolffs rationalistiske filosofi, der heller ikke levede meget plads

4 Dette argument er blevet understreget og forbundet med udviklingen af retshistorien i 1600-tallet i Constantin Fasolt: *The Limits of History*, Chicago 2004.

5 Se også Notker Hammerstein: „Reichs-Historie” i Hans Erich Bödeker m.fl. (red.): *Aufklärung und Geschichte: Studien zur deutschen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert*, Göttingen 1986, s. 82-104 og Michael Stolleis: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, I, München 1988, især s. 302-304.

6 Se eksempelvis Sicco Lehmann-Brauns: *Weisheit der Weltgeschichte: Philosophiegeschichte zwischen Barock und Aufklärung*, Tübingen 2004, Thomas Ahnert: *Religion and the Origins of the German Enlightenment: Faith and the Reform of Learning in the Thought of Christian Thomasius*, Rochester 2006 og Frank Grunert og Friedrich Vollhardt (red.): *Historia literaria: Neuordnung des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin 2007.

7 Se også Michael Albrecht: *Eklektik: Eine Begriffsgeschichte mit Hinweisen auf die Philosophie und Wissenschaftsgeschichte*, Stuttgart 1994.

til historiske overvejelser. Den eklektiske tænkning vedblev imidlertid med at være indflydelsesrig, især blandt jurister og historikere.⁸

De væsentligste repræsentanter for den tidlige oplysningstids gentænkning af naturretten og historien var Samuel Pufendorf og Christian Thomasius. Pufendorf var i en periode ansat ved universitet i Lund og udgav her en række epokegørende værker, især *De jure naturae et gentium* fra 1672 og lærebogen *De officio hominis et civis* fra 1673. Pufendorf tjente også i perioder som hofhistoriograf i henholdsvis Sverige og Brandenburg og forfattede selv en række historiske værker, blandt andet en populær indføring i europæisk historie, *Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten, so itziger Zeit in Europa sich befinden* i 1682. I sine naturretslige og historiske værker leverede Pufendorf en begrundelse for det menneskelige samliv, der begrænsede religionens betydning og samtidigt understregede vigtigheden af historisk forståelse. Pufendorfs gentænkning af naturretten fik fornyet betydning, da Thomasius i slutningen af 1680'erne indledte et opgør med sine kolleger ved universitetet i Leipzig og den konfessionelle stat og videnskab.⁹ Thomasius måtte i 1690 gå i eksil i Brandenburg og var med til at grundlægge reformuniversitetet i Halle i 1694, hvor både naturretsfilosofi og historie fik en ny central plads i læreplanerne. Denne universitetsreform var i sig selv af stor betydning, da Halle tilbød en alternativ model for, hvordan man kunne tænke universitetet som institution.

Universitetet i Halle fik også umiddelbart betydning i Skandinavien. En lang række unge skandinaver rejste til Halle for at studere hos Thomasius og andre oplysningstænkere og tog derefter tankerne med tilbage til deres egne lande. I Danmark-Norge ses oplysningstænkningens indflydelse måske mest konkret ved reformen af Københavns Universitet i 1732, blandt andet ved oprettelsen af en lærestol i natur- og folkeret og offentlig ret samt ved indførelsen af den juridiske embedseksamen i 1736, der var direkte inspireret af eksperimentet i Halle og udtænkt af en tidligere Thomasius-elev, Andreas Hojer. Den væsentligste repræsentant for de nye oplysningsstrømninger i Danmark-Norge var imidlertid Ludvig Holberg, der i dag mest er kendt for sit virke som komedieforfatter samt for sine andre skønlitterære værker som *Peder Paars* og *Niels Klim*, men størstedelen af hans forfatterskab var ikke skønlitterært. Ud over essayistiske værker som *Epistler* og *Mo-*

⁸ Om denne opspaltning af den nordeuropæiske oplysningsfilosofi, se også Ian Hunter: *Rival Enlightenments: Civil and Metaphysical Philosophy in Early Modern Germany*, Cambridge 2001.

⁹ Se især Ian Hunter: *The Secularisation of the Confessional State: The Political Thought of Christian Thomasius*, Cambridge 2007.

ralske tanker skrev han også et juridisk og flere omfattende historiske værker. Hans første bog, *Introduction til de fornemste europæiske Rigers Historier* fra 1711, var et historisk oversigtsværk. Det var det juridiske værk *Introduction til Naturens- og Folke-Rettens Kundskab* fra 1716, der sikrede ham hans første professorat ved Københavns Universitet. I 1730 blev han professor i historie og geografi, og de historiske værker udgør størstedelen af hans samlede forfatterskab.

Den historisk-juridiske del af Holbergs forfatterskab har i årtier kun været genstand for begrænset opmærksomhed. Omkring år 1900 udkom flere værker, der beskæftigede sig med emnet, eksempelvis Edvard Holms *Holbergs statsretslige og politiske Synsmaade* fra 1879, Francis Bulls *Holberg som historiker* fra 1913 og Kåre Foss' *Ludvig Holbergs naturrett på idéhistorisk bakgrunn* fra 1934. Men den almindelige nedgang i dansk og norsk ide- og lærdomshistorie har også ramt Holberg-forskningen. Blandt andet i forbindelse med det store dansk-norske digitale udgivelsesprojekt af *Ludvig Holbergs Skrifter* (se www.holbergsskrifter.dk) samt det norske forskningsprojekt *Holbergs Ideologier* har man i de seneste år forsøgt at rette op på dette, og en række bøger om emnet er udkommet, der her skal anmeldes samlet. Disse bøger omfatter de to antologier, *Ludvig Holbergs naturrett* (2012), redigeret af Eiliv Vinje og Jørgen Magnus Sejersted, og *Historikeren Ludvig Holberg* (2014), redigeret af Sejersted og Sebastian Olden-Jørgensen. Olden-Jørgensen har desuden skrevet en monografi om *Holberg som pragmatisk historiker* (2015), der indeholder en kort introduktion til Holbergs historiesyn og historiske forfatterskab og en omfattende oversigt over, og kritisk diskussion af, senere fortolkninger. Hertil kommer Jens Bjerring-Hansens *Ludvig Holberg på bogmarkedet* (2015), der følger *Peder Paars'* udgivelseshistorie, især omkring 1719-20, men også i de efterfølgende århundreder. I 2017 udkom endelig den engelsksprogede antologi *Ludvig Holberg (1684-1754). Learning and Literature in the Nordic Enlightenment* (2017), redigeret af Olden-Jørgensen og Knud Haakonssen, der giver et samlet overblik over Holbergs liv og forfatterskab. Selvom flere af redaktørerne og forfatterne går igen, har værkerne ikke noget fælles udgangspunkt. Det tætteste, man kommer på et sådant fælles udgangspunkt, er et ønske om kontekstualisering af Holberg. I sin indledning til *Historikeren Ludvig Holberg* hævder Sejersted således, at bogen ikke mindst bidrager til „kontekstualiseringen av Holbergs forfatterskab innenfor rammen av det tidlige 1700-tall og [til at] kaste lys over hans deltakelse i samtiden”.¹⁰ Haakonssen og Olden-Jørgensen kalder ligeledes *Ludvig Holberg (1684-1754)* for et bidrag til „contextual

¹⁰ Jørgen Magnus Sejersted: „Innledning”, i *Historikeren Ludvig Holberg*, s. 11-32, på s. 13.

intellectual history".¹¹ Denne kontekstualisering bliver dog ikke nærmere forklaret og tager flere forskellige former.

Som mange af forfatterne påpeger, var Holbergs naturretslige eller historiske værker ikke synderligt nyskabende. Ideerne var hentet, ofte direkte skrevet af, fra tidens europæiske tænkere, især fra Pufendorf, men også fra mange andre. I sine bidrag til *Ludvig Holbergs naturrett*, *Historikeren Ludvig Holberg*, og *Ludvig Holberg (1684-1754)* har Kristoffer Schmidt eksempelvis grundigt dokumenteret, hvordan Holbergs *Heltehistorier* fra 1739 var kopieret og forkortet fra en række europæiske forfattere. Holberg skrev, som det ofte bliver gentaget, med bøgerne liggende opslået på bordet foran sig. Når Holbergs faglitterære forfatterskab fortjener behandling, er det således ikke, fordi disse værker kan ses som væsentlige eller nyskabende bidrag til retsvidenskabens, filosofiens eller historieskrivningens historie. De bør ikke læses løsrevet fra deres samtid, men ses som interventioner i den. Holbergs ønske var, som han ofte selv fremhævede, at moralisere og belære. Det væsentlige var, som Søren Koch også argumenterer for i sit bidrag til *Ludvig Holbergs naturrett*, hvilken betydning værkerne havde i samtiden og for det bredere læsende publikum. Denne anvendelsesorienterede tilgang til videnskaben var, som nævnt, helt i tråd med grundindstillingen i den nordeuropæiske oplysningsfilosofi i begyndelsen af 1700-tallet. Holbergs tilgang til materialet var måske endog, som Haakonssen påpeger i sin indledning til *Ludvig Holberg (1684-1754)*, inspireret af tidens eklekticisme. Holberg forsvarede ikke et samlet program, men fremlagde i stedet forskellige holdninger og meninger og overlod det til sine læsere at tage endeligt stilling. At det læsende publikum også tog denne form for oplysning til sig, kan ses ved den store udbredelse af hans værker. Holbergs *Introduction til Naturens- og Folke-Rettens Kundskab* udkom eksempelvis i seks udgaver mellem 1716 og 1763 og blev læst vidt og bredt. I den anden halvdel af 1700-tallet fandtes værket, som Gina Dahl dokumenterer i *Ludvig Holbergs naturrett*, i flertallet af lærde biblioteker i Norge, i øvrigt side om side med en række tyske oplysningstænkere. Holbergs historiske værker blev, som Thomas Slettebø viser i *Historikeren Ludvig Holberg*, også benyttet af rigets præster i udfærdigelsen af jubelprædikenerne til fejring af enevælden og den oldenborgske kongeslægt. Den store udbredelse af Holbergs værker gør i sig selv disse af interesse som en del af 1700-tallets historie i Danmark-Norge.

For at forstå betydningen af Holbergs forfatterskab er det vigtigt at forstå omfanget af den konfessionelle ensretning og disciplinering

¹¹ Knud Haakonssen og Sebastian Olden-Jørgensen: „Preface”, i *Ludvig Holberg (1684-1754)*, s. ix-x, på s. x.

i Danmark-Norge i årtierne omkring år 1700. Som Olden-Jørgensen påpeger i sit bidrag til *Historikeren Ludvig Holberg*, havde den konfessionelle statsforståelse kun fået forøget betydning efter indførelsen af enevælden i 1660. Olden-Jørgensen begrundede denne påstand med, at enevælden først og fremmest blev retfærdiggjort som en guddommelig institution. Den konfessionelle statsforståelse ses imidlertid også ved forfølgelsen af anderledestænkende og kampen for at beholde den konfessionelle enhed i riget. Københavns Universitet spillede en central rolle i denne kamp. En forfatter, som Olden-Jørgensen diskuterer, er Hector Gottfried Masius, der i 1686 blev udnævnt til kongelig hofpræst og professor i teologi. I sin *Interesse principum circa religionem evangelicam* fra 1687 argumenterede Masius for, at kun lutheranismen sikrede undersåtternes lydighed over for den enevældige monark. Masius' skrift kan imidlertid også, som Frank Grunert har argumenteret for, ses som en reaktion på masseudvandringen af franske calvinistiske huguenotter til de protestantiske dele af Europa, herunder, med den calvinistisk-gifte Christian 5.s tilladelse, til Danmark-Norge. Indvandringen truede den lutheranske konfessionelle enhed, og Masius søgte derfor at advare kongen imod den førte politik. Udgivelsen af Masius' skrift førte også til en ophedet debat imellem Masius og Thomasius, der var medvirkende årsag til Thomasius' landsforvisning fra Sachsen og kulminerede med den offentlige afbrænding af Thomasius' skrifter i København.¹² Religiøs intolerance var ikke blot et problem i fortiden eller i det katolske Frankrig, men også i Danmark-Norge på Holbergs egen tid. I de første årtier af 1700-tallet blev forsyndelser som gudsbespottelse og sammensværgelse med djævelen, som Tyge Krogh har vist, fortsat straffet hårdt. Kætteri og udbredelse af vranglære kunne i princippet medføre dødsstraf. Københavns Universitet var direkte indblandet i sådanne sager, og domsafsigelsen skete efter rådslagning med de teologiske professorer. I 1716, samme år som Holberg udgav sin *Introduction til Naturens- og Folke-Rettens Kundskab* og fik lovning på ansættelse ved universitetet, blev Det Teologiske Fakultet således forelagt sagen om Adolph Dyrco, der havde udbredt „socinianske tanker og andre vildfarelser”. Dyrco blev regnet for sindsliden-

¹² Se Frank Grunert: „Zur aufgeklärten Kritik am theokratischen Absolutismus. Der Streit zwischen Hector Gottfried Masius und Christian Thomasius über Ursprung und Begründung der summa potestas” i Friedrich Vollhardt (red.): *Christian Thomasius (1655-1728): Neue Forschungen im Kontext der Frühaufklärung*, Tübingen 1997, s. 51-77, og „Händel mit Herrn Hector Gottfried Masio: Zur Pragmatik des Streits in den Kontroversen mit dem Kopenhagener Hofprediger”, i Ursula Goldenbaum (red.): *Appell an das Publikum: Die öffentliche Debatte in der deutschen Aufklärung 1687-1796*, Berlin 2004, s. 119-174.

de, men professorerne anbefalede, at han skulle indespærres i isolati- on, så hans kætterske ideer ikke spredte sig til andre.¹³ I hele første halvdel af 1700-tallet var kontrollen med og censuren af religiøse afvi- gere og anderledestænkende fortsat særdeles hårdhændet.¹⁴ I denne situation forsøgte Holberg at introducere nyere naturretstænkning, der udfordrede den konfessionelle statsforståelse og i stedet fandt den væsentligste begrundelse for staten i opretholdelsen af den indre og ydre sikkerhed. Hans senere værker, som mange af bidragene fremhæ- ver, kan ligeledes læses som argumenter for en naturretslig statsforstå- else og som forsvar for religiøs tolerance og intellektuel åbenhed.

Holberg var ikke den første til at introducere nyere naturretstænk- ning til Danmark-Norge. Før ham havde både Christian Reitzer og Heinrich Weghorst undervist i emnet, men Holberg var den første, der skrev en lærebog om emnet og skrev på dansk.¹⁵ Holberg, som Haa- konssen argumenterer for i sit kapitel om emnet i *Ludvig Holberg (1684- 1754)*, overtog strukturen fra Pufendorfs *De officio* og fulgte i det store og hele dennes opfattelse af naturretten, men udelod sin forgæng- ers metafysiske argumenter og tilpassede indholdet til forholdene i Danmark-Norge. I sine bidrag til *Historikeren Ludvig Holberg, Ludvig Holbergs naturret* og *Ludvig Holberg (1684-1754)* viser Olden-Jørgensen, hvordan Holberg også i sine historiske værker samt i romanen *Niels Klim* argumenterede for lignende synspunkter. I de historiske værker argumenterede Holberg for, at enevælden var en genopretning af en ældre dansk-norsk statsorden, der var blevet undergravet og korrump- eret siden 1300-tallet. I stedet for blot at forklare enevælden som gud- dommeligt indstiftet beskrev han den som et historisk fænomen med rødder i middelalderen. Holbergs historiske værker understøttede her enevældens selvforståelse siden 1660, men kommer også til at stå som en dansk parallel til samtidige tyske værker inden for skolen for *Reichs- historie*. Holberg kunne samtidig, som Olden-Jørgensen argumenterer for, benytte indførelsen af enevælden som et eksempel på indgåelsen af en samfundspagt imellem konge og undersåtter og således som en

¹³ Tyge Krogh: *Oplysningstiden og det magiske: Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*, København 2000, især s. 119-150.

¹⁴ Se også Øystein Rian: *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytrin- ger, 1536-1814*, Oslo 2014, Jacob Mchangama og Frederik Stjernfelt: *MEN: Ytringsfrihedens historie i Danmark*, København 2016 og Martin Schwarz Lausten: *De fromme og jøderne. Holdninger til jødedom og jøder i Danmark i pietismen (1700- 1760)*, København 2001.

¹⁵ For en opdateret diskussion af forhistorien, der også viser, hvordan Weg- horst forsvarede en mere traditionel konfessionel begrundelse for enevælden, se Mads Langballe Jensen: „Contests about Natural Law in Early Enlighten- ment Copenhagen”, *History of European Ideas*, 42:8 (2016), s. 1027-1041.

illustration af den nyere naturretsfilosofis voluntaristiske og kontraktuelle statsopfattelse. En lignende opfattelse kunne også findes i *Kongeloven* af 1665, der først blev udgivet i 1709, og kan have inspireret Holbergs interesse for naturretten. Holberg vedblev med at forsvare dette standpunkt igennem hele sit liv og gentog sine betragtninger i *Dannemarks og Norges Geistlige og Verdslige Staat* i 1749. Dette værk blev udsendt i en pragtudgave af Forlaget Vandkunsten i 2014 med et informativt forord af Olden-Jørgensen i forbindelse med 200-året for opløsningen af rigsfællesskabet imellem Danmark og Norge. Olden-Jørgensen viser også her, hvordan Holberg kombinerede en historisk og naturretslig tilgang til emnet og, på denne baggrund, forsvarede enevælden imod udenlandske kritikere som den tidligere engelske ambassadør i København, Robert Molesworth, der i *An Account of Denmark, as It was in the Year 1692* fra 1694 havde fremhævet Danmark som et skrækkesejpe på enevældens ulyksaligheder. I sit bidrag til *Ludvig Holbergs naturrett* gennemgår Eirik Holmøyvik ligeledes, hvordan Holberg også i sit senere forfatterskab, blandt andet i sin kritik af Montesquieu, forsvarede det fornuftige ved en enevældig samfundspagt, der forhindrede konflikter og sikrede den indre og ydre sikkerhed.

Holbergs forfatterskab var også tæt forbundet med hans virke ved universitetet og som underviser. Olden-Jørgensen argumenterer for, at Holbergs *Introduction til Naturens- og Folke-Rettens Kundskab* ikke kun var en introduktion til naturret, men tænkt som en lærebog i politisk filosofi og statskundskab mere generelt. Den var, med Olden-Jørgensens ord, en „kompilatorisk syntese” og indeholdt også elementer af ældre aristotelisk statstænkning. I deres bidrag til *Ludvig Holbergs naturrett* viser Ditlev Tamm og Søren Koch, hvordan Holberg i sin naturret også inddrog elementer af romerretten, især hvor denne kunne belyse dansk og norsk ret, samt en del historisk lovmateriale. Tamm foreslår endvidere, at bogens forsinkede succes i 1730'erne netop skyldes indførelsen af embedseksamen i jura og behovet for en nemt tilgængelig dansk lærebog. En lignende blanding af gammelt og nyt findes i Holbergs anden lærebog. Ved universitetsreformen i 1732 blev historie indført som eksamensfag både for *examen artium* – for latinskolerne – og *examen philosophicum* – for de universitetsstuderende. I denne forbindelse skrev Holberg i 1733 en latinsk lærebog, *Synopsis historiae universalis*, der ikke kun blev en succes i Danmark-Norge, men også i resten af Europa. Karen Skovgaard-Petersen har behandlet den i *Historikeren Ludvig Holberg* og viser, hvordan Holberg her overtog elementer af ældre kristen, især protestantisk, historieskrivning, ikke mindst med inddelingen af historien i fire monarkier. Dette kunne synes i modsætning til Holbergs overordnede projekt, da modellen med de fire monarkier nedtonede historiske forskelligheder og understøtte-

de den konfessionelle stats selvforståelse. Fremkomsten af det sidste monarki, Romerriget, faldt sammen med fremkomsten af kristendommen, der således kunne betragtes som den eneste virkeligt epokegørende begivenhed i nyere historie. Ved en sammenligning med andre forfattere til universalhistorier, især Johann Hübners *Kurtze Fragen aus der politischen Historia* fra 1697, viser Skovgaard-Petersen imidlertid, hvordan Holberg inden for den traditionelle ramme fandt plads til en mere sekulariseret og oplyst historieskrivning, der diskuterede politiske forandringer og forbandt disse til udviklinger i idé- og lærdomshistorien.

Det kunne være interessant at vide mere om, hvordan disse lærebøger blev benyttet i undervisningen. Skovgaard-Petersen refererer Holbergs udtalelser om emnet, men går ikke videre ind på, hvad der skete i universitetets auditorier. Blev modsætningerne understreget af underviserne eller måske endog anvendt som en anledning til at diskutere andre og mere kontroversielle ideer i samtiden? Ønskede Holberg ligefrem selv en sådan anvendelse? En del nyere forskning har påpeget, hvordan der foregik langt mere i universiteternes undervisningslokaler i 1600- og 1700-tallets Europa, end vi hidtil har vidst.¹⁶ Selv forelæsninger om traditionelle autoriteter og lærebøger kunne dække over diskussioner om langt mere kontroversielle emner. Skovgaard-Petersen fremhæver eksempelvis Holbergs hårde kritik af katolicismen, men er det muligt, at en sådan kritik også kunne benyttes til en indirekte kritik af hjemlige religiøse autoriteter, måske endog i selve undervisningen? Som Bent Holm argumenterer for i sit bidrag til *Ludvig Holberg (1684-1754)*, gjorde Holberg brug af en lignende argumentationsteknik i sit forsvar for teatret i 1720'erne. I stedet for direkte at konfrontere sine lutheranske kolleger ved universitetet henviste han til tilsvarende diskussioner hos kirkefædre og i det katolske Frankrig.

Et indblik i, hvordan Holberg benyttede kirkehistorien med et kritisk formål, får man i Rolv Nøtvik Jakobsens læsning af Holbergs *Almindelig Kirke-Historie* fra 1738 i *Historikeren Ludvig Holberg og Ludvig Holberg (1684-1754)*. Jakobsen viser, hvordan Holberg overtog idéer fra Gottfried Arnolds kontroversielle *Unpartheyische Kirchen- und Ketzerhistorie* fra 1699-1700, som Thomasius i øvrigt betegnede som den bedste bog i genren siden Bibelen, men også genfortolkede Arnolds værk. Holberg, argumenterer Jakobsen for, gav et mere positivt billede af forholdet imellem statsmagt og religion og et mere negativt billede

¹⁶ Se eksempelvis Ann Blair: „Student Manuscripts and the Textbook”, i Emido Campi m.fl. (red.): *Scholarly Knowledge: Textbooks in early modern Europe*, Genève 2008 og, for den nordeuropæiske kontekst, Kasper Risbjerg Eskildsen: „Christian Thomasius, Invisible Philosophers, and Education for Enlightenment”, *Intellectual History Review*, 18:3 (2008), s. 319-336.

af religiøse afvigere end Arnold. Dette for at understrege statsmagtens rolle som opretholder af den offentlige orden, der forhindrede og dæmpede religiøse konflikter. Som mange af sine samtidige benyttede Holberg kirkehistorien til at kritisere en overdrevent dogmatisk kristendom, der gik mere op i subtile distinktioner og metafysik end i moral, samt kirkens tendens til „Kiettermagerie” – et begreb, som Holberg overtog fra Arnold. Hovedfokus i værket var således også, ifølge Jakobsen, på konflikter snarere end på kirkens indre liv. Holberg benyttede desuden, som Jakobsen påpeger, også lejligheden til at sætte spørgsmålstegn ved nytten af censur og forfølgelse af anderledestænkende. Det kunne i denne sammenhæng dog have været interessant, hvis Jakobsen ikke alene havde sammenlignet med Arnold, men også med andre samtidige oplyste kirkehistorier, der ligeledes forsøgte at genfortolke Arnold og tilpasse denne til oplysningstidens statsopfattelse. Thomasius, som Jakobsen selv i *Ludvig Holberg (1684-1754)* nævner som en oplagt kandidat for sammenligning, overtog eksempelvis også Arnolds kætterbegreb, men, som Sicco Lehmann-Brauns har argumentet for, udvidede dets betydning, forbandt det tydeligere til idé- og lærdomshistorien og benyttede det til en kritik af metafysisk tænkning mere overordnet.¹⁷

Ligesom Olden-Jørgensen placerer Jakobsen Holbergs værk i en lokal politisk kontekst, dog uden at tilbyde meget kildebelæg for sine påstande. Den indirekte religionskritik, overvejer Jakobsen, var måske nødvendig på grund af censuren og pietismens store indflydelse i perioden. Bogen kan måske endog læses som en kritik af hofpræsten Erik Pontoppidan og dennes *Sandhed til Gudfrygtighed*, der i 1737 var blevet påbudt i kristendomsundervisningen i hele riget. Torgeir Skorgen foreslår i *Historikeren Ludvig Holberg* en tilsvarende læsning af Holbergs *Jødiske Historie* fra 1742 som et indirekte kirkehistorisk argument for oplyst tolerance. Holbergs beskrivelser af spaniernes hårdhændede fremfærd i Amerika, som Kristoffer Schmidt diskuterer i *Ludvig Holbergs naturrett*, kunne nævnes som endnu et eksempel. At man også i Holbergs forfatterskab kan finde bibelcitater og religiøse betragtninger, som flere nævner, og at Holberg endog så forsynet virke i historien, som Sejersted argumenterer for i *Historikeren Ludvig Holberg* og *Ludvig Holberg (1684-1754)*, ændrer ikke på, at værkerne kan læses som en del af et opgør med den konfessionelle stat. Opgaven var, som nævnt, ikke at indføre en ny rationalistisk eller materialistisk filosofi eller at betvivle Guds eksistens, men at begrænse den dogmatiske og sekteriske tæknings indflydelse og skadelige virkninger. Både Skorgen og Sejersted diskuterer også, hvordan Holberg i den *Jødiske*

17 Lehmann-Brauns: *Weisheit der Weltgeschichte*, s. 308-354.

Historie fra 1742, såvel som i de efterfølgende *Moralske tanker* fra 1744 og *Epistler* fra 1748-54, ikke alene var mindre radikal end flere af sine samtidige, men også direkte kritiserede mere radikale tænkere som Spinoza og de engelske deister. Det ville i øvrigt have været interessant, hvis Skorgen og Sejersted i denne forbindelse også havde placeret Holbergs værker i den hjemlige kontekst. Som Martin Mulsow har vist, cirkulerede radikale religionskritiske skrifter blandt lærde i København og Altona allerede i begyndelsen af 1700-tallet.¹⁸ I den første halvdel af 1700-tallet var især Altona et vigtigt opholdssted for tyske radikale tænkere som Theodor Lau og Johann Lorenz Schmidt. I 1741, kort før udgivelsen af de nævnte Holbergværker, oversatte Schmidt et af den engelske deismes hovedværker, Matthew Tindals *Christianity as Old as the Creation* fra 1730 til tysk. I 1744 fulgte Schmidts tyske oversættelse af Spinozas *Ethica*. Dette var den første oversættelse af værket til et moderne sprog bortset fra en tidlig hollandsk udgave.¹⁹

Et originalt bidrag til forståelsen af Holbergs dialog med sin samtid og lokale kontekst findes i Jens Bjerring-Hansens *Ludvig Holberg på bogmarkedet*. Bjerring-Hansen beskriver udgivelserne af *Peder Paars*, fra bogen først kom på markedet som bogserie 1719-20 til i dag. Han beskæftiger sig kun i begrænset omfang med selve indholdet af *Peder Paars* og fokuserer i stedet på udgivelseskonteksten. Han viser, hvordan Holberg og hans forlægger Joachim Wielandt benyttede sig af en række forskellige genrer og stilistiske greb for at sælge bogen, udbrede den til et bredere publikum og omgå censuren. Dette var imidlertid også, ifølge Bjerring-Hansen, med til at få Holberg i problemer. Da adelsmanden Frederik Rostgaard i 1719 klagede over udgivelsen af *Peder Paars*, var dette ikke alene for at beskytte beboerne på Anholt, der blev gjort til grin i bogen, men også den konfessionelle orden. Blandt Rostgaard klagepunkter var således omgåelsen af censuren, bogens store udbredelse, samt at udgivelsen spottede universitetet, kristendommen og de hellige skrifter. Det var anklager, der kunne have fået alvorlige konsekvenser for forfatteren, hvis han var blevet

¹⁸ Se Martin Mulsow: „Freethinking in early eighteenth-century Protestant Germany: Peter Friedrich Arpe and the *Traité des trois imposteurs*” i Silvia Bertini et al. (red.): *Heterodoxy, Spinozism, and Free Thought in Early-Eighteenth-Century Europe*, Dordrecht 1996, s.193-239. For den bredere nordtyske kontekst, se også Martin Mulsow: *Moderne aus dem Untergrund: Radikale Früaufklärung in Deutschland 1680-1720*, Hamburg 2002, og *Prekäres Wissen: Eine andere Ideengeschichte der Frühen Neuzeit*, Berlin 2012.

¹⁹ Se også Christopher Voigt: *Der englische Deismus in Deutschland*, Tübingen 2004, og Manfred Walter: „Suppress or Refute: Reactions to Spinoza in Germany Around 1700”, i Mogens Lærke (red.): *The Use of Censorship in the Enlightenment*, Leiden 2009, s. 25-40.

dømt. En af Holbergs kolleger ved universitetet, Hans Gram, var i øvrigt behjælpelig med at dokumentere overtrædelserne. Bjerring-Hansens kontekstualiserede læsning af *Peder Paars'* udgivelseshistorie kunne være en anledning til at gentænke radikaliteten af Holbergs forfatterskab. Som allerede nævnt kunne man i begyndelsen af 1700-tallet finde forfattere, der var mere kritiske over for kristendommen og den bestående politiske orden end Holberg. I sit bidrag til *Ludvig Holbergs naturrett* understreger Pål Bjørby på samme vis, at Holbergs berømte feminisme var mindre radikal end feminismen hos samtidige tænkere som eksempelvis Poullain de la Barre og Mary Astell. Med Bjerring-Hansens bog i hånden kunne man imidlertid overveje, om Holbergs radikalitet ikke lå et helt andet sted. Han udfordrede ikke den konfessionelle stat ved at argumentere stringent og akademisk for ét bestemt standpunkt, men ved udbredelsen af flere af oplysningstidens ideer til et større publikum. Holberg opnåede dette ved at benytte sig af en række forskellige genrer, ved at skrive underholdende og medrivende og ved at blande nyt og gammelt. Han appellerede til sine læseseres verdensforståelse, men udfordrede den samtidig også. En samtidig læser af *Peder Paars* noterede sig, at „de fleste fornemme og fornuftige Personer i Kiøbenhavn har læst Bogen med Fornøjelse og Plaisir”.²⁰ Netop derfor var bogen farlig.

Holbergs pragmatiske tilgang til videnskaben bliver også tematiseret i Olden-Jørgensens oversigtsartikel om Holbergs historieskrivning i *Ludvig Holberg (1684-1754)* samt i de indledende og afsluttende kapitler af *Holberg som pragmatisk historiker*. Olden-Jørgensen indskriver, som titlen angiver, Holberg i traditionen for pragmatisk historieskrivning, særligt som idealet blev formuleret i tysk historieteori i første halvdel af 1700-tallet. Den pragmatiske historiker skulle ikke alene beskrive fortiden, men også forklare og belære. Han skulle afdække historiske forandringsprocesser og sammenhænge og dermed give redskaber til politisk stillingtagen. Historien skulle samtidig gøres tilgængelig for læseren og, i Holbergs tilfælde, underholde. Holberg blev også af sine samtidige, som Olden-Jørgensen viser, opfattet som hjemmehørende i denne kategori af historikere. Holberg var derimod mindre interesseret i kildekritiske diskussioner, selvom han var bekendt med disse, og blev anset for at være sjusket og useriøs af mere kritiske og antikvariske kolleger. Afslutningsvis viser Olden-Jørgensen, hvordan Holbergs *Betænkning over Historie* var inspireret af, delvist skrevet af fra, andre samtidige franske historikere som René Rapin, Gabriel Daniel og Nicolas Lenglet Du Fresnoy. Som historieteoretiker, som på så mange andre områder, var Holberg først og fremmest formidler.

²⁰ Citeret i Bjerring-Hansen, *Ludvig Holberg på bogmarkedet*, s. 208.

Ikke alle forsøg på kontekstualisering falder lige heldigt ud. Flere forfattere benytter eksempelvis Holbergs værker til at illustrere historigrafiske og teoretiske diskussioner, især fra midten af 1900-tallet. Dette sker indimellem på bekostning af en tæt læsning af Holbergs skrifter og deres idé- og lærdomshistoriske kontekst. Et eksempel på en sådan tilgang er Anne Eriksens diskussion af Holbergs historiebegreb, der indleder *Historikeren Ludvig Holberg*. Eriksen baserer især sin diskussion af historiebegrebet på Kosellecks tanker om historiebegrebets forvandling i slutningen af 1700- og begyndelsen af 1800-tallet. Hun forsøger imidlertid ikke selv med en tilsvarende analyse af historiebegrebet i begyndelsen af 1700-tallet, men nøjes med pluklæsning af Holberg.²¹ En lignende kritik kan fremføres i forhold til Eriksens brug af sin anden hovedforfatter Arnaldo Momigliano. Fremfor, som Momigliano selv, at undersøge samtidens lærde diskussioner om antikvarianisme og historievitenskaber nøjes Eriksen med et par illustrative eksempler.

En anden måde at kontekstualisere Holberg på er at sammenligne ham med én anden samtidig forfatter. Dette sker i flere tilfælde uden at forholde sig til den større idé- og videnskabshistoriske kontekst eller til den nyere forskningslitteratur om emnet. Et eksempel er Bjørn-Arvid Bagges sammenligning af Edvard Edwardsens og Holbergs beskrivelser af Bergen i *Historikeren Ludvig Holberg*. Bagge citerer kun værker, der er skrevet på norsk eller dansk, og sammenligner end ikke beskrivelserne af Bergen med beskrivelser af andre byer i Danmark og Norge i samme periode. Denne snævre tilgang forhindrer også Bagge i at undersøge, hvordan beskrivelsen af Bergen passede ind i Holbergs samlede forfatterskab. En interessant observation i Bagges bidrag er eksempelvis, at Holberg forholdt sig mere skeptisk til historier om var-tegn, monstre og andre overnaturlige fænomener, selvom han ikke helt udelod sådanne historier, end Edwardsen. Bagge tilskriver dog blot Edwardsens overnaturlige beretninger en særlig fortælletradition i Bergen. Han overser dermed den større videnskabshistoriske sammenhæng.²² Samtidig forpasser han også en mulighed for at forbinde

²¹ Lidt overraskede ser hun også bort fra artiklen i *Geschichtliche Grundbegriffe*, der diskuterer den tidligere periode, se Christian Meier, Odilo Engels, Günter Horst & Reinhart Koselleck: „Geschichte, Historie” i Otto Brunner m.fl. (red.): *Geschichtliche Grundbegriffe*, II, Stuttgart 1975, s. 593-718. For en kritisk diskussion med udgangspunkt i den franske historieskrivning i den tidlige oplysningstid, se i øvrigt også Jan Marco Sawilla: „'Geschichte': Ein Produkt der deutschen Aufklärung? Eine Kritik an Reinhart Kosellecks Begriff des 'Kollektivsingulars Geschichte'”, i *Zeitschrift für Historische Forschung*, 31:3 (2004), s. 381-428.

²² Om denne, se eksempelvis Lorraine Daston & Katharine Park: *Wonders and*

Bergensbeskrivelsen med Holbergs større kritiske projekt. Det kunne eksempelvis have været interessant at forbinde denne til Holbergs syn på mirakler, diskuteret af Sejersted i *Ludvig Holberg (1684-1754)*, eller til periodens diskussioner om vartegn og profetier. Man kunne eksempelvis nævne den store europæiske debat om antikke orakler i årtierne omkring år 1700, som Holberg var bekendt med og behandlede i en af sine *Epistler* (nummer CCXIII).²³ Denne debat var ikke mindst betydningsfuld, fordi deltagerne, herunder Holberg, benyttede diskussionen om antikkens orakler til at udfordre samtidens religiøse autoriteter og grundantagelserne bag den kristne historieskrivning.

Et andet eksempel på en alt for begrænset sammenlignende tilgang er Inga Henriette Undheims kapitel i *Historikeren Ludvig Holberg*, der bærer titlen „Introduksjon til (naturrettslig) historiefortelling”. Kapitlet fokuserer på en mindre del af henholdsvis Pufendorfs *Eingleitung zu der Historie* fra 1682 og Holbergs *Introduction til de europæiske Rigers Historier* fra 1711 og ignorerer den nyere forskning om Pufendorf, om sammenhængen imellem retstænkning og historieskrivning og om oplysningstidens diskussioner om statens og samfundets opståen.²⁴ Den eneste ikke-skandinaviske sekundærlitteratur, der henvises til, er Ernst Breisachs *Historiography* fra 1983. Undheim gentager samme fremgangsmåde i sit andet bidrag i bogen, hvor hun sammenligner Holbergs *Betænkning over Historie* fra 1735 med et par korte tekster af Pierre Bayle. Hun finder nogle lighedspunkter imellem de to, men overser forskellene, og at flere af pointerne i øvrigt er almindelige i den historieteoretiske litteratur i perioden.²⁵ Den eneste ikke-skandinaviske sekundærlitteratur, der her henvises til, er to tekster af Hayden White fra 1975 og 1978.

En mere solid sammenligning af Holbergs og Pufendorfs historiske værker findes i Tim Berndtssons kapitel i *Historikeren Ludvig Holberg*. Berndtsson sammenligner især Holbergs og Pufendorfs behandling af den fælles svensk-danske historie og viser, hvorledes Holberg ikke blot skrev af efter Pufendorf, men også ændrede fortællingen, så den passede bedre til en dansk selvforståelse. Man kunne dog også her have ønsket sig en yderligere kontekstualisering. Berndtsson nævner kort, at Holbergs bog udkom under Store Nordiske Krig, men udfolder ikke

the Order of Nature, 1150-1750, New York 1998.

²³ Om denne debat, se Jonathan Israel: *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*, Oxford 2001, s 359-374.

²⁴ Om det sidste, se eksempelvis Helmut Zedelmaier: *Der Anfang der Geschichte: Studien zur Ursprungsdebatte im 18. Jahrhundert*, Hamburg 2003.

²⁵ Om denne, se eksempelvis Anthony Grafton: *What Was History: The Art of History in Early Modern Europe*, Cambridge 2007.

yderligere, hvilken rolle bogen spillede i denne forbindelse. Fra et videnskabshistorisk perspektiv kunne det ligeledes have været interessant at overveje, om og hvordan Holbergs og Pufendorfs værker passede ind i samtidens historie- og videnskabsopfattelse, f.eks. ved at relatere Holbergs „upartiskhed”, som Berndtsson kort refererer, til den udbredte benyttelse af begrebet i tysk historievidenskab, især efter udgivelsen af Arnolds *Unpartheyische Kirchen- und Ketzerhistorie*.

Som nævnt kan de anmeldte værker ses som et velkomment bidrag til dansk og norsk idé- og lærdomshistorie. Det er især velkomment, fordi forfatterne forsøger at indskrive Holberg i hans kontekst, både den lokale kontekst i Danmark-Norge og i den tidlige oplysningstids bredere europæiske kontekst. Senere historikere har, som Olden-Jørgensen også viser i *Holberg som pragmatisk historiker*, ofte forsøgt at skrive Holberg ind i historiefagets udviklingshistorie og hyldet eller kritiseret ham i lyset af deres eget syn på historievidenskaben. Han er blevet kritiseret for ikke at leve op til 1800-tallets kildekritiske standarder og hyldet som en forløber for positivistisk historieskrivning, til moderne socialhistorie så vel som til en narrativ tilgang til historien. Denne brug af forfatterskabet kan muligvis tjene til opbygning og udvikling af historiefagets eget selvbillede, men kan også forhindre os i at forstå Holberg som en del af historien. En sådan anakronistisk tilgang til Holberg som politisk tænkner kan findes i Anne-Hilde Nagels bidrag til *Ludvig Holbergs naturrett*, der i Holbergs forfatterskab forsøger at finde spor af moderne politiske og sociale rettigheder, med udgangspunkt i T.H. Marshalls *Citizenship and Social Class* fra 1950. Problemet er ikke så meget, at bidraget spørger til Holbergs relevans for eftertiden, som at det tager udgangspunkt i en tilgang til naturretten, der er fremmed for Holberg, og dermed også overser hans virkelige og væsentlige bidrag til den politiske tænkning i Danmark-Norge. En tilsvarende kritik kunne rettes imod dele af Pål Bjørbys diskussion af Holbergs femine. De fleste af bidragsyderne undgår dog denne fælde og har dermed taget et væsentligt skridt i retning af at forstå Holberg i hans kontekst og derigennem også den dansk-norske oplysningstid.

Bidragene bærer dog desværre også præg af, at idé- og lærdomshistorien i Danmark og Norge alt for længe har været tilsidesat og, modsat på Holbergs egen tid og forsat i de fleste europæiske lande, ikke bliver regnet som en central del af historievidenskaben. Dette viser sig blandt andet ved, at mange af bidragene tager udgangspunkt i et yderst begrænset kildegrundlag, som nævnt i nogle tilfælde kun to eller tre tekster. Man har svært ved at forestille sig, at en sådan metode var blevet accepteret, hvis bøgerne havde omhandlet politisk historie. Forfatterne kan delvis undskyldes med, at der mangler studier på området, og at kilderne derfor ikke er tilstrækkeligt kendte. Det sidste

forsøg på en sammenhængende beskrivelse af den tidlige oplysningstids åndshistorie i Danmark er vel Th.A. Müllers bidrag til bind 5 af *Det danske Folks Historie* fra 1929. Især Bjerring-Hansens *Ludvig Holberg på bogmarkedet* viser imidlertid, hvor tæt man kommer på Holberg og dennes samtid alene ved hjælp af trykte værker og ved kreativ brug af den omfattende Holberg-litteratur fra 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Med stor sandsynlighed ville der have været meget mere at finde, hvis man også havde gjort brug af hidtil uudgivet arkivmateriale fra perioden. Endnu et problem er, at for mange af bidragene, især i de to antologier om *Ludvig Holbergs naturrett* og *Ludvig Holberg som historiker*, viser et mangelfuldt kendskab til den europæiske idé- og lærdomshistorie på Holbergs tid samt til den internationale forskning om emnet. Idé- og lærdomshistorie, måske i højere grad end andre grene af historievitenskaben, kan ikke skrives og forstås i national isolation. Hvis vi vil forstå Holberg som lærd, er det også nødvendigt, at vi forstår det europæiske intellektuelle landskab, han var en del af. Det var også Holbergs kontekst. Nye læsere kan med fordel begynde med den sidste engelsksprogede antologi fra 2017, *Ludvig Holberg (1684-1754)*, der ikke alene introducerer hele forfatterskabet, men også i højere grad trækker på den internationale forskningslitteratur.

De her præsenterede værker kan forhåbentligt medvirke til en genopdagelse af oplysningstidens idé- og lærdomshistorie. En sådan genopdagelse ville ikke alene kunne gøre os klogere på Holberg og andre tænkere fra perioden, men også give en bedre forståelse af den danske og norske historie generelt. Selvom Holbergs historiske og juridiske værker ikke kan betragtes som epokegørende bidrag til videnskaben, så var de væsentlige for den historiske udvikling. Oplysningstænkningen var ikke blot et overfladefænomen. Den udfordrede de konfessionelle stater, indførte nye idealer om frihed og tolerance og tilbød nye muligheder og valg. Den bidrog dermed væsentligt til skabelsen af den moderne verden. Man kan måske tillade sig at håbe, på eklektisk og pragmatisk vis, at kendskabet til den dansk-norske oplysningstid i fremtiden vil kunne bidrage til en mere nuanceret forståelse af de moderne skandinaviske samfund.

Kasper Risbjerg Eskildsen